

Somogyi József: Szántó Kovács János

Vannak szoborművek, melyek elválaszthatatlanul összeforrnak azzal a hellyel, ahol állnak. Jelzik a helyet, mi több: jelvényévé válhatnak. Szerencsés sors — szobornak is, városnak is; a jó művek közül is csak keveseknek adatik meg. Budapesten a Gellérthegyén álló Szabadság-szobor szinte függetlenedett Kisfaludi Strobl Zsigmond életművétől, a magyar fővárost és egy eszmét jelezni képes önmaga. Pátzay Pál Huszáremlékműve Székesfehérváron, Medgyesy Ferenc négy jelképes szoboralakja Debrecenben, Pásztor János Halásza és Révész Balatonfüreden — mindegyikük többet jelent a helybeliek és a vendégek számára, mint csupán egy-egy szobrot. Bennük a hely szelleme öltött tetet. Közéjük sorolhatjuk Somogyi József Hódmezővásárhelyen álló művét is, mely Szántó Kovács János emlékét idézni hivatott. Hogy ezt a tiszttét teljesíti is, ma már talán senki sem kétli. Az útja idáig azonban nem volt könnyű...

Témánk középebe vágva kézenfekvő lenne elsősorban is a végleges művet szemlélnünk, mégis kérem az olvasót, tegyen velem egy kis kitérőt, melyet a Szántó Kovács-szoborról szólva az előzmények és körülmények megvilágítása érdekében fontosnak tartok, talán nem lesz haszontalan.

Vásárhelyen a köztéri szobor nem volt ismeretlen valami évtizedekkel ezelőtt sem. Igaz, festő több volt a városban a századforduló tájékától, mint szobrász, de az utóbbiak is otthont találtak falai között, munkáik pedig híveket szereztek a plasztikai művészetnek. Elég volt az embernek a város központját jelentő Kossuth térre lépnie, hogy kapcsolata néhány jó szoborművel máris eleven legyen. Kallós Ede Kossuth Lajost ábrázoló szobra 1903 óta áll a téren. Rubletzky Géza Merkúrja három évvel később került a pénzintézet épületére. 1908-ban állították föl Pásztor János Vizmerítőjét, melyet 1950-ben — a tér közlekedésének átszervezése miatt — kissé hátrább helyeztek és — előnyére — új talapzatra állítottak. 1938 óta ül kezében kivont karddal ágaskodó lován az a bronz huszáralak, melyet az I. világháborús hősihalottak emlékére mintázott Pásztor János, s mely magas talapzaton látható a városi tanács épülete előtt. És hogy a szoborállítás körüli vitát ne gondoljuk kizárólagosan mai jelenségnek, megemlítem: Pásztor szelíd, bájos, a szemnek és a szívnek egyaránt kedves Vizmerítője is olyan ellenérzést és sajtóvitát keltett elhelyezése idején, hogy Rudnay Gyulának kellett szót emelnie a védelmében.

Rubletzky, Kallós, Pásztor — személyükben is ismertek voltak a „paraszt Párizsban”, ami műveik megítélésénél is kedvezően esett a latba.

Somogyi József minden tekintetben idegen volt, tisztában is lehetett ennek hátrányaival. Ahogy minden bizonnyal azzal is, hogy bármit teremt, művének meg kell küzdenie a téren már álló szoborművekkel, azaz az általuk kialakított helyi ízléssel, értékrenddel. A századforduló akadémikus vagy életképi szoborfogalmazásán, a részletező és anyagutánzó mintázáson csiszolódott helyi szobormegítélést és Somogyi Józsefnek a hatvanas évekre egyre egyénibbé és nagyszabásúbbá alakuló szoborfogalmazását ismerve nem volt nehéz megjósolni a vihart, mely a város és a mű találkozására ígérkezett — és bekövetkezett.

És ismerte a helyet is, ahová a szobrot szánták. A Kossuth tér szobor számára kedvezőnek a legnagyobb jóindulattal sem mondható, szétfolyó ligetes térség, nincs olyan építészeti ereje, amitől egyértelmű karaktert kapna. A tér harmonikus építészeti elemekkel, formai renddel körülhatárolt terület. A térség szétfolyóbb, átláthatatlanabb; Hódmezővásárhely pe-

dig épp ilyen, építészeti keretet nem adó, súlypont nélküli térséget kínált a Szántó Kovács-szobor helyéül.

Mit kezdhet egy ilyen hellyel a szobrász? A szobor megalkotása ott kezdődik, hogy a szobrásznak föl kell mérnie a teret, ahova műve kerül. A szobor sorsát ugyanis a tér fókusza dönti el, erre példának elég az olasz tereket említenem kítűnően elhelyezett szobraikkal, melyek a mindig emberi mértékű piazzák gyűjtőpontjában állnak. Ha talált ilyen pontot a szobrász, el kell döntenie, hogy azon a helyen vízszintes vagy függőleges erőre van-e szükség. Perdöntő ugyanis, hogy hogyan kezdődik és hogyan végződik a szobor, s az is, hogy mekkora. A „nagy térre nagy szobor” elmélet nem állja meg a helyét, a méretek, arányok, viszonylatok legkedvezőbb rendszerét kell megteremtenie a szobrásznak és a vele társuló építésznek ahhoz, hogy a figura művé váljon. A szobor szóljon bele a téri együttesbe! — ez alapvető s egyszersmind igen nehezen teljesíthető követelmény.

Somogyi Józsefnek volt már tapasztalata a köztérre kerülő szobormű megteremtésének gondjaiban és örömeiben, midőn a Szántó Kovács-szoborhoz fogott. Martinász című fiatalkori remekművének sorsa is inthette, mivel amire az életnagyságú eredeti megfogalmazás nyomán a talán kétszeresen természetesebb dunai városi szobor létrejött, épp az veszett el, ami az 1953-as keltezésű műben máig eleven: a belső tűz és a formálás személyes ereje.

Még egy körülményről szólnom kell. Kiből lehet szobor? — talán ebben a kérdésben ragadhatom meg a lényegét. Pontosabban szólva: köztéri szobor, emlékszobor, olyan, amelyik több tud lenni annál, hogy csupán egy személy vonásait viselje, hogy — Somogyi szavaival — ne „megmerevedett ember” legyen. Mi a szobor? Térbe és formába fogalmazott gondolat. Egy képlet — látvány, érzület, élmény, gondolat — átültetése egy másik képletbe. Elsősorban nem téma kérdése, bár tény, hogy nagy művek születéséhez kellő téma is igényeltetik. Ha a gondolat mögé nem tud plasztikai képlet és téri rend állni, akkor szobor nem lesz belőle, legfennebb szoborutánczat. Ez a formai képlet viszont rendelkezzen azzal az erővel, hogy a látvány a nézőben visszaforduljon a kiindulásnál szolgáló élménnyé, gondolattá. Míg ez a viszony létre nem jön, a szobor csak tárgy.

Kiből lehet szobor? Abból a személyiségből, aki föl tud támadni az utódok tudatában, vissza tud térni a későbbi szellemi élet áramába. Ehhez át kell haladnia az idők tisztítótüznén, melyben meg is méretik. Van aki kicsi körben, van aki egy egész nemzet emlékezetében is föltámadhat, vagy akár az egyetemes emberi létben. Ehhez személyiségnek kell lennie, mi több: monumentális személyiség legyen! A művész feladata pedig: a szobor a maga nyelvén erről a monumentális személyiségről szóljon elhivatottan és hittel érdemlően. A szoborra váls során a külső valóságból sok mindenről le kell mondani, a műre más törvények érvényesek, mint az élet alakzataira. Élményt, katarzist kell keltenie; sok szép mű szerez örömet, de nem katarzist. Az igazi művészeti alkotásnak eszméltető ereje van. Szántó Kovács János személyisége és az általa képviselt eszme magában foglalta azt a kihívást, mely Somogyi József tehetségét mozgósította. Nagy feladat találta meg benne méltó munkását 1961-ben.

Nem a semmiből pattant elő, két előzményéről is szólnom kell, a velük való összevetést nem kerülhetem meg.

A Martinásztól a Szántó Kovács-szoborig több lépés az út Somogyi munkásságában. A kettő keletkezése között eltelt tekintélyes idő hatása a formai fölfogásban is megmutatkozott. Az átmenetet az 1956-ban mintázott, és Budapesten a Bajza utcában föllállított Kubikos mutatja. Róla ugyanazok a szobrászi elvek olvashatók le, mint a Martinászról: zárt és szilárdan fölépített kompozíció, mely a szembenézetet részesíti előnyben, feszültséget, munkára és harcra kész állapotot érzető jellemzés. Az anatómiai hűség ugyanúgy fontos kelléke a Kubikosnak, ahogy a Martinászt is jellemzi. Ehhez azonban meg kell jegyezni, hogy a természeti formákat szobrászunk a kortárs művészek munkáihoz mérten kellő szabadsággal kezelte műveiben. Összevont, szűkszavúságra törekedett, kerülte az anyagutánczást, a mintázásban is érvényesítette az egész műre jellemző romantikus hevületet és visszafogott pátoszt. A vízszintes és függőleges fő irányokat mindkét szobor esetében az átlós egyenesek és enyhe ívek játéka

oldja, élüket lágyítja. Megjelenésük természetes emberi állapotot, az ábrázolt emberek munkájából következő testhelyzetet mutat, mégsem idegen tőlük némi póz. Tartalmas póz, ezt hozzá kell tennem, mivel a gondosan kiszámított hatásformákból fölépülő kompozíció mindig tartalmaz bizonyos előnyös hatású színpadiasságot.

A hatásformát, ezt a hildebrandi kifejezést használtam. A Szántó Kovács János-szobor éppen abban tér el meredeken elődeitől, hogy készítője az elvonatkoztatás útján azokhoz mértelen messzire szaladt. Előre — tennem hozzá, ha nem tudnám jól, hogy ez a kifejezés rossz útra terelné a figyelmet —; nem előre, hanem más irányban haladt szobrászunk a formaértelmezés és a vele való megnyilatkozás útján. A Martinász folytathatatlanul teljes, harmonikus világa nem kisebb szobrászi érték a Szántó Kovács János-szobor göcsörtös fára emlékeztető formaegyüttesénél, csak másabb. A klasszikus formarend, mely a Martinászban és a Kubikosban kifejezésre jutó emberi és társadalmi mondandó megfogalmazásához kézenfekvő volt, a hatvanas évek közepének megváltozott viszonyai között az egykori népi vezető személyiség megidézésére nem mutatkozott megfelelőnek. Am ez nem elhatározás kérdése, különösen nem Somogyi József munkásságában, aki mindig is teljes valójával éli-szenvedi korát és munkáját.

A vízszintesek — a vállak, a csípő, a két ököl, a talapat — és a függőlegesek — a fej és a nyak (amely itt is „hosszú”, mint minden Somogyi-szobron), a törzs, a karok, a karókra emlékeztető lábak — egymást keresztező geometrikus rendszere az a váz, amely építészeti karaktert ad a következőketesen sallangtalan szobornak. A klasszikus emlékekből már csak a frontális beállítást, az egy fő nézetre komponálást őrzi a figura. A térbelire, a mélységre a Martinász idomainál is kevesebb utal itt, a szobor inkább zárt hasábhöz, mint a tekintetet a tér minden irányába szétvivő alakzathoz hasonló. A Martinász és a Kubikos minden zártsága mellett önmagától elvezető, folytatandó irányokat is fölkinál a szemnek, a Szántó Kovács János legfőbb a földre irányítja tekintetünket szembeszökő függőlegeseivel, a tér harmadik irányával alig van dolga. Az előbbi szobrokat zártnak és szükségszerűen alakítottnak neveztem. A vásárhelyi emlékműre még inkább vonatkoznak ezek a szavak, mivel az egyszerűségben és logikus szükségságban más vizekre evezett alkotója. A szobor formái szükségszerűek, az alakításukat megszabó plasztikai törvény fölismérhető rajtuk.

A természeti alakzatoknál fontosabb szerepet kapott a hatásforma a Szántó Kovács-szobron. A test csontosságát, inas-izmos fölépítését az anatómiai idomokat csak idéző, de nem utánzó mintázással érte el a művész. Nézzük meg például a törzs homorú-domború formai leleményét, mely az egész szoborépitmény jellegéből következő egyéni formaalakzat.

A Szántó Kovács-szoborban dráma sűrűsödik, visszafogott feszültség érződik. Egyenes tartása, zárt tömbje nélkülözi a korábbi szobrászatban megszokott „beszédés mozdulatokat”, tárgyak sem magyarázzák a helyzetét, nélkülük közvetíti a fölfokozott indulatot. A századforduló kubikosainak tragikus helyzetét és a rajta változtatni akaró ember elszántságát tömbyszerű megjelenésével, energiát sugárzó és szilárdságot kifejező arányaival ábrázolja. Nem alkalmazza a szobrász a klasszikus eredetű kontrasztot, az ellentétes irányú formamozgások változatosságával sem él. Maga az álló testhelyzet a hordozója a Szántó Kovácsal jelzett emberi magatartásnak, általa valósul meg a típus és az egyént elhithetően megidéző mű: A kissé szétvetett sovány lábakra épül a test feszültségről valló tömbje, s a vállak szögleteiben kiteljesedő törzsre a középponti formai záróelemet, a félgömbre emlékeztető kalappal fődött fejet építette a művész. Kicsi ez a fej? („Nagy fejű szobor nem tud monumentális lenni” — ezek Somogyi szavai.) E sorok írójában ilyen érzés sosem vetődött föl, hiszen a Szántó Kovács-szobor karaktere rendkívüli erejű, a föllállítása körüli viták résztvevőinek egyik része éppen azt a megragadó jellemzést vonta kétségbe. A Martinászhoz és a Kubikoshoz mértelen érdes, az alföldi föld rögeit is idéző és a szobrász izgatott esze- és kezejárását híven őrző felülete csak fokozhatta az ellenérzést azok körében, akik a vasalt ruhában és fényes csizmában járó néhai Szántó Kovács János jól fészült szobor-fotográfiáját szerették volna látni Hódmezővásárhely főterén. Somogyi Józseftől tudom, hogy évekkel a szobor föllállítása után előkerült egy fény-

kép, rajta Szántó Kovács János áll hétköznapien földmunkás társai között. „Lélegzetelállítóan az én szobrom” — mondta a szobrász a fotó alakjáról.

Egyszeriség és általános érvényű közlendő, időszerű és időtlen ötvöződik ebben a szoborban. Annak a napnak az önkifejezési vágya is megnyilvánul benne, amelyiken megszületett — összhangban az időtlennel. Ne feledjük: a görög szobrok napi igények szerint teremődnek, hiszen a mitológia élt. A művészet közlési vágyból jön létre; — közlési vágy van a művészen és a társadalomban. A szóban forgó mű esetében e kettő találkozott. A 20. század közepén a múltba szemellenzők nélkül beletekinteni igyekvő magyar társadalom a maga önkifejezési vágyát látta megvalósulni Somogyi Józsefnek a vásárhelyi parasztforradalmárt megjelenítő művében. Szellemében, formájában és a gesztusban, ahogy a közösség önmagának adta és önmagával elfogadtatta.

Annak idején a Martinász szakadt ingét is kifogásolták, és óvták a kritikusok a művészt a szobrászi eszközök „modorosságától” is. A hatvanas évek közepére az egyre egyénibb és szugsztivebb szobrászi nyelven megszólaló Somogyinak már csak a közönség kevésbé tájékozott, a régebbi ízlésnél megrekedt részével kellett megküzdenie, a szakma előítéletei akkorra jórészt megszűntek vagy elcsendesedtek. Vagy csak ma tűnik ilyen egyszerűnek az akkori helyzet? Sok szó elhangzott és sok tinta elfogyott, míg a Szántó Kovács-szobor körüli viták elültek. A művésztől tudom, hogy nem bánta ezt a szellemi dörgést-villámlást, mely köztéri szobrai körül több alkalommal kialakult. Mit gondoljunk arról a műről, amelyik sem örömet, sem ellenkezést nem kelt? Az igazi örömhöz is ellenállás legyőzése árán juthatunk el. Nem hiszek azoknak a szobroknak a jelentőségében, amelyek mellett érzelmi hullámlás nélkül el lehet menni.

Korunk önmagát komolyan vevő és saját hitelére adó művészete épít a néző élményrendjére, méltányolja közönségét. Bízgat: merjünk igent vagy nemet mondani élményeinkre! A művészetet nem föltétlenül kell „értenünk”. Szeressük! Enélkül a nyitott lelkületű közledeésünk és sugallatait befogadni kész hajlandóságunk nélkül párbeszéd a mű és közöttünk létre nem jöhet. S ha nem, akkor a szobor csak kő vagy bronz...

Hódmezővásárhelyen — két évtized múltán ezt mondanom talán már nem túlzás — szeretik azt a szobrot, mely a város nagy szülöttét, haladó politikusát idézve egy országos ügyről szól. Múltunkra emlékeztetve a példázat erejével áll elénk bronz mivoltában és élő szellemiségében.

HEITLER LÁSZLÓ